

Originalni naučni rad

UDK 599.735.31:639.111.1

DOI 10.7251/SVR1817199L

PRILOG POZNAVANJU AREALA JELENA (*Cervus elaphus* L.) NA TLU BOSNE I HERCEGOVINE

Prof. dr Srđan Ljubojević

Nezavisni univerzitet Banja Luka, Fakultet za ekologiju

Apstrakt: Posljednji autohtoni jelen (*Cervus elaphus* L.) u Bosni i Hercegovini ubijen je početkom XIX vijeka. O distribuciji njegovih populacija u vrijeme prije nestanka nema validnih pisanih tragova. Prvi relevantni izvori datiraju iz vremena Austrougarske okupacije i kasnijeg perioda. Uz pomoć toponomastičke analize izvršena je rekonstrukcija njegovog nekadašnjeg areala. Dodatne informacije su prikupljene na osnovu prostorne distribucije stećaka, specifičnih nadgrobničkih spomenika, na kojima se nalaze motivi jelena i košute. Analizom relevantne dokumentacije prepoznati su glavni razlozi koji su doveli do nestanka vrste sa ovih prostora. Dobijeni rezultati mogu da posluže kao jedno od uporišta za izbor inicijalnih staništa prilikom eventualne reintrodukcije jelena u prostore BiH.

Ključne riječi: *jelen (Cervus elaphus L.), areal, reintrodukcija, toponomastička analiza, BiH*

UVOD

Životinjska vrsta jelen (*Cervus elaphus* L.) istrebljena je u Bosni i Hercegovini a postojeće populacije su rezultat sezonskih migracija ili gajenja (Kotrošan i sar., 2005). Postoji nekoliko podataka o tome kada je jelen iščezao sa ovih prostora. Prema Britanskoj enciklopediji iz 1911., posljednji jelen u BiH ubijen je 1814. (cit.: *The last red deer was shot in 1814*, str. 280; Kingsley, 1910). Prema Fukareku (1954) cit.: *Zadnji primjerak ubijen je prije kojih osamdeset godina u Hercegovini kod Ljubuškog, što znači negdje oko 1864. godine. Ovaj podatak se slaže za konstatacijom Kapetanović-Ljubušaka iz 1889.; cit.: Posljednjeg ljeljena u Hercegovini ubio je Mahmud-aga Hanjalić u Ljubuškom kotaru, u selu zvanom Otoka. Mjesto na kojem se to desilo i danas se zove Ljeljenova glavica. Također se spominje kako je jedan spahija iz Vlaseničkog kotara ubio jednog ljeljena 1865. godine, ali se sumnja da je isti prešao iz Srbije.*

Gdje je u prošlosti živio jelen može se prosuđivati na nekoliko načina. Jedan od izvora su arheološki nalazi sa iskopina i iz pećina na kojim su pronađeni dijelovi skeleta i rogovlja. Određeni podaci mogu se pronaći u

knjigama vladara i crkvenih velikodostojnika te u putopisima rijetkih posjetilaca BiH. Najširu bazu podataka po ovom pitanju predstavljaju toponimi. Ideja da se oni iskoriste za rekonstrukciju elemenata ekosistema iz prošlih vremena nije nova. Između ostalih, koristili su je u Srbiji i Crnoj Gori. U Srbiji je Jovanović sa saradnicima evidentirao dendrotoponime okoline grada Smedereva (1977) i uže Srbije (1978). U Crnoj Gori su Cicmil-Remetićeva (2000), Pulević i Samardžić (2003), te Pulević (2011, 2014) iz različitih uglova posmatrali floru i faunu na bazi toponima, dok ih je Pulević (2009) koristio i za praćenje degradacije vegetacije. U BiH, Bašićeva (2016) je obradila 14 sadašnjih imena naseljenih mjesta u okolini Zenice, izvedenih iz naziva pojedinih vrsta drveća.

Cilj rada je da ukaže na područja u kojima je zabilježeno prisustvo jelena u prošlosti, te da na taj način doprinese eventualnoj reintrodukciji vrste na njena prirodna staništa. Pri tome smo svjesni činjenice da toponimi sa osnovom jelen danas mogu samo djelimično poslužiti ovoj svrsi, jer je u međuvremenu na nekim lokalitetima došlo do značajnih promjena u vegetacionom pokrivaču. Na to je još prije više od sto godina ukazivao Laska (1905), opisujući tadašnje lovne prilike u BiH.

Karta 1: Areal jelena (*Cervus elaphus* L.) u Evropi, označen crvenom bojom; prema IUCN¹

¹ Međunarodna unija za očuvanje prirode (International Union for Conservation of Nature)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Range_Map_Cervus_elaphus.png#/media/File:Range_Map_Cervus_elaphus.png

1. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Tražimo geografske objekte čiji se nazivi jednoznačno ili sa velikom vjerovatnoćom mogu dovesti u vezu za životinjskom vrstom jelen (*Cervus elaphus* L.). Poznato je da se nazivi geografskih objekata nazivaju toponimi. Definicija termina toponim nije samo jedna već ih ima nekoliko. Prema ICOS², pod toponimom podrazumijevamo geografsko ime, ime naseljenih ili nenaseljenih mjesta (ime planine, rijeke, ostrva, šume, grada, livade, ceste i sl.), (Harvalik, 2005). Prema UN, toponim je vlastita imenica primijenjena na topografsko obilježje. Sveobuhvatan pojam za geografska i vanzemaljska imena (Anon., 2002). Aleksandar Loma (2013), jedan od vodećih srpskih etimologa, pod toponimima podrazumijeva imena naseljenih mjesta (sela, gradova) na istoj ravni terminološke hijerarhije sa hidronimima (imenima voda), oronimima (imenima zemljišnih uzvišenja); na višoj ravni bili bi horonimi, imena oblasti i zemalja. Prema Šimunoviću (2009), toponim je geografsko ime, posebna onimijska kategorija koja se odnosi na geografske objekte: hidronim, ojonim, oronim, speleonim, horonim, urbonim itd. Isti autor, na drugom mjestu, termin geonim koristi kao sinonim za toponim (Brozović Rončević, 2010). Hrvatska geodetska uprava definiše toponim kao geografsko ime, odnosno geogr. objekta (Frančula i Lapaine, 2008).

3. METODIKA ISTRAŽIVANJA

Predmetna istraživanja realizovana su primjenom nekoliko metodoloških postupka. Prvo je obavljena toponomastička analiza i tom prilikom definisan okvir posmatranja. Nakon toga je pristupljeno kartografskoj analizi. Utvrđen je tačan položaj prethodno definisanih objekata posmatranja i isti nanešen na preglednu kartu BiH. Dobijeni rezultati upotpunjeni su podacima o stečcima na kojima se susreće motiv jelena do kojih se došlo proučavanjem relevantne dokumentacije.

3.1. Toponomastička analiza

Na prvi pogled ovaj metod izgleda prilično jednostavan. Međutim, njegova realizacija skopčana je sa nekoliko zamki i izazova:

- imena iz kojih su izvedeni toponimi, te njihova etimologija i semantika, nisu u našoj lingvistici do kraja objašnjeni,
- pojave homonimije i sinonimije sasvim su izvjesne³,
- rekognosciranje terena u funkciji dekodiranja homonimnih miješanja ograničenog je dometa zbog velike vremenske distance u odnosu na period nastanka toponima.

² Međunarodni onomastički savjet (International Council of Onomastic Sciences)

³ Primjera radi, Pulević i Samardžić (2003) navode da su u Crnoj Gori evidentirali oko 400 toponima sa osnovom jela, ukazujući na mogućnost homonimnih miješanja između četinarske vrste jela (*Abies alba*), ženskog imena Jela, Jelica, Jelena, divljači jelen (*Cervus elaphus*) i insekta jelenak (*Lucanus cervus*).

Naučna disciplina koja proučava imena naziva se onomastika. Grana onomastike koja se bavi geografskim imenima jeste toponomastika ili toponimija (ravnopravno, sinonimno), odnosno toponimika (rjeđe). Prema nešto širem poimanju, toponomastika proučava značenje i porijeklo toponima (Finka, 1963). Imenima toponima koji u sebi nose imena životinja i njihovih staništa bavi se zootoponimska onomastika ili zootoponimsko imenoslovlje. Na ovom mjestu potrebno je razlučiti značenje termina zoonim i zootoponim, jer se oni ponekad poistovjećuju, što nije do kraja ispravno. Zoonim je ime životinje kao živog bića; na primjer konj „Zekan“, pas „Vučko“ i sl. Zootoponim je naziv geografskog objekta prema imenu neke životinje, poput Dabarskog polja, Vučije poljane i sl. Toponimi nastaju spontano i postepeno u dužem vremenskom periodu. Proces započinje izborom prikladnog apelativa i njegovom pridruživanju datom geografskom objektu, a u cilju brže i sigurnije orijentacije u prostoru. Proces završava šire ili opšteprihvaćenim pojedinačim imenom.

U jezičnom prostoru Bosne i Hercegovine nataloženi su mnogi toponimi iz bliže i dalje prošlosti kao svojevrzni spomenici i čuvari njezine imenoslovne baštine. S obzirom na period u kojem su nastali, mogu se razlikovati predantički, antički (grčki, rimski), slavenski (staroslavenski, južnoslavenski), osmanlijski i postosmanlijski toponimi. Reliktni jezici nisu pretočeni u konkretnu toponimsku nominaciju iz najmanje dva razloga: zbog odsustva pisanih tragova i zbog snažnog asimilacionog upliva grčke i rimske kulture. S obzirom na objekte na koje se odnose, smatra se da su prvo nastali nesonimi (imena ostrva) i ojkonimi (imena naselja) i to u području Mediterana i Submediterana, te hidronimi (imena rijeka) u području Panonske nizije (Šimunović, 2013).

Kada je riječ o jelenu, toponomastičkom analizom su obuhvaćeni slijedeći apelativi i njihovi derivati:

- jelen, košuta
- ele, ljeljen – staroslavenski supstrat (Loma, 2013)
- brentos – ilirski naziv za jelena
- elafos (ἐλάφος) – grčki naziv za jelena
- cervus – latinski naziv za jelena
- gejik – turski naziv za jelena
- rujište⁴ – toponim koji priliči mjestu za parenje jelena, starosl. supstrat (Loma, 2013)

⁴ Rujanje – glagolska imenica za riku jelena pred parenje (Sr, CG, Hr, Sl.); rujište – mjesto gdje se pare jeleni (visokoplaninska travna visoravan sa vodom, okružena šumom). Parenje jelena na ovim prostorima pada u periodu august – prva polovina septembra, po čemu je mjesec august u hrvatskom kalendaru dobio ime rujana, dok se u češkom kalendaru mjesec septembar naziva říjen iz istog razloga. Ovaj toponim ima široku distribuciju; na pr. jezero Rujište kod Rožaja u Crnoj Gori, selo Rujište u dolini Rujiške reke kod mjesta Boljevac u Srbiji.

Analizom nisu obuhvaćeni asocijativni zootoponimi sa nedovoljno ubjedljivom argumentacijom, kao što su jeleč, ševarje i neki drugi. Jeleč se još u staroslavenskom supstratu (*/j/elečB*) dovodi u vezu sa pticom kozodoj ili noćna lasta (*Caprimulgus* sp.) (Loma, 2013). Ševarje (*Cervarie*) – šumsko područje u kojem obitavaju jeleni, izvedeno iz latinskog *cervus*, odnosno galskog *cervo*. Ovaj podatak navodi Ugrenović (1951) prilikom opisa smrčevih šuma u Zapadnoj Krajini iz kojih se u prošlosti alimentiralo rezonantno drvo za čuvene graditelje violina iz Kremone u Italiji. Sa opisanim šumamam i stanišnim prilikama danas se jedino može dovesti u vezu zootoponim Srnetica, planina (oronim) između B. Petrovca i Drvara. Znatno veću frekvenciju ima fitotoponim ševarje koji se veže za barska staništa (hidronim) naseljena ševarom ili rogozom (*Typha* spp.), višegodišnjim močvarnim biljkama.

Određene dileme, lokalnog karaktera, mogu se ponekad javiti i kod nespornih apelativa, kao što je naziv za ženku jelena. Recimo, nedaleko od Gacka nalaze se visovi Mala i Velika Košuta, dok u samom mjestu biljku divlji narcis, kaloper, dokoljen, sunovrat (*Narcissus poeticus* L. subsp. *radiiflorus* (Salisb.) Baker) također nazivaju košutom i čak joj posvećuju manifestaciju „Dani košute“ 8. i 9. maja, kao svojevrsno podsjećanja na vremena prije otvaranja rudnika i termoelektrane, kada su njene populacije stvarale prekrasan bijeli tepih nježnih i opojno mirisnih cvjetova (cit. prema Mišić i Lakušić, 1990).

Jedan izvor toponime izvedene iz imenice rujište dovodi u vezu sa bogom Rujilom (Rujovitom) i sa božicom koja se zove Rujana, te sa ostrvom Rujan u Baltičkom moru, koje se smatra kulturnim mjestom (Zirdum, 2011). Rujilo je bio bog jesenjih svečanosti. Također ga svrstavaju u jednog od bogova rata. Rujana je bila boginja jeseni i obilja. Slabo se susreće na prostoru Balkana. Uglavnom je vezana za mitologiju Zapadnih Slavena. Drugi jedan izvor toponim rujišta izvodi iz apelativa ruja = ponikva = ljevka, tanjirasta ili bunarasta depresija u reljefu.

Mikrotoponimi⁵ nisu obuhvaćeni predmetnom analizom iz prostog razloga što nisu nanešeni na karte opisane razmjere. Riječ je o najmlađoj i „najgušćoj“ toponomastičnoj kategoriji. Primjera radi, samo u jugozapadnom dijelu Popovog polja detektovano je preko 1.000 mikrotoponima (Vidović, 2010).

⁵ Termin mikrotoponim (baš kao i toponim) nije jednoznačno definisan. U slobodnoj interpretaciji, riječ je o malom (sitnom) geografskom objektu. Polazeći od kriterijuma poznatosti, mikrotoponim je znan samo pripadnicima jednog užeg prostora ili zajednice. Neki autori koriste i kvantitativne pokazatelje prema kojima mikrotoponim ne bi trebao biti manji od jednog zaseoka (kriterijum populacione gustine) niti od jedne katastarske čestice (prostorni kriterijum), dok drugi uvode termin. kontrast: gnotonim/agnotonim (poznato/nepoznato, u smislu toponim/mikrotoponim). U načelu, mikrotoponimi motivisani zoonimima vezani su za sitnije životinje: gmizavce, ptice, sitnu divljač (jazavac, lisica, vidra, zec i dr.), mada se među njima ponekad znaju naći i jeleni. Primjer za to su mikrotoponimi Košuta dolina i Košutice u okolini sela Ravno (Vidović, 2010).

3.2. Kartografska analiza

Kao kartografska podloga uzeto je 39 osnovnih karata sa 426 listova. Listovi su rađeni u razmjeri 1 : 25.000 u formatu 50 x 70 cm. Karte, odnosno listove izradio je i štampao Vojnogeografski institut iz Beograda. Njihovi nazivi i prostorni raspored prikazani su na karti 2. Radi lakše pristupačnosti navodimo nazive osnovnih karata: Karlovac (4), Bihać (6), Sisak (6), B. Krupa (16), Drvar (11), Dubica (9), Prijedor (16), Glamoč (16), Sinj (9), Nova Gradiška (8), Banja Luka (16), Jajce (16), Livno (16), Makarska (6), Slavonska Požega (7), Derventa (16), Zenica (16), Konjic (16), Mostar (16), Ston (5), Vinkovci (2), Tuzla (15), Kladanj (16), Goražde (16), Gacko (12), Nikšić (3), Bijeljina (11), Zvornik (13), Višegrad (16), Pljevlja (2), Valjevo (1), Užice (3). Redosljed navođenja je po kolonama idući od zapada prema istoku, a u svakoj koloni idući od sjevera prema jugu. Broj opserviranih listova u svakoj od osnovnih karata dat je u zagradi. Jedna strandardna (puna) osnovna karta sadrži 16 listova u matričnom rasporedu 4 x 4.

Na svakom listu nalazi se mreža koordinata koja taj list dijeli na 140 istovjetnih polja (14 punih redova sa 10 punih polja u jednom redu). Svakom detektovanom toponimu evidentirane su koordinate (geografska širina i dužina). Radi lakše indikacije na karti su također evidentirani redini brojevi pripadajućih kolona i redova, prema istom rasporedu koji je primjenjivan za osnovne listove. Kod tačkastih toponima (na pr. izvor, vrh brijega, i sl.), očitavanje je vršeno bez aproksimacije. Kod prostorno većih toponima i riječnih tokova, očitavanje je vršeno na osnovu aproksimiranog težišta posmatrane površine.

Nakon skininga lista topografske karte vršen je i pregled satelitskog snimka dotične površine sa ciljem evidentiranja eventualnih promjena stanja na terenu (u prvom redu vegetacionog pokrova) u zadnjih 25-30 godina, odnosno od vremena kada su karte objavljene pa do današnjih dana.

3.3. Analiza stećaka sa motivima jelena

Stećci, srednjevijekovni monolitni kameni spomenici, susreću se na širokom prostoru današnje BiH, te dijelovima Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Prema većem broju izvora, javljaju se od druge polovine XII vijeka. Svoju kulminaciju dostižu u XIV i XV vijeku a sa dolaskom Turaka ova vrsta tradicija (i umjetnosti) postupno nestaje.

Prema dostupnoj dokumentaciji, na tlu SFRJ bilo je evidentirano je 66.478 stećaka, od toga 58.547 u SR BiH, 3.253 u SR Hrvatskoj, 1.875 u SR Srbiji i 2.803 u SR Crnoj Gori (Bešlagić, 1971). Ovim spiskom nisu obuhvaćeni stećci koji su oštećeni prilikom izvođenja različitih radova (građevinskih, meliorativnih i sl.), niti oni koji su ugrađeni u nove građevinske objekte. Autor je precizno evidentirao i te slučajeve, tako da se njihov broj da rekonstruisati sa zavidnom tačnošću. Kao dio serijske transnacionalne nominacije, iz Bosne i Hercegovine su na Tentativnu listu UNESCO-a upisane 22 nekropole stećaka.

Na osnovu podataka o lokalitetima, načinu obrade i vrsti ukrasa na nekropolama, izdvojili smo stečke na kojima se pojavljuju motivi jelena i košute. Time smo u određenom smislu nadogradili sliku o nekadašnjem arealu jelena na području današnje BiH, baziranu na toponomastičkim istraživanjima.

Kao tercijerni izvor podataka o prisustvu jelena na ovim prostorima mogu poslužiti izvori koji govore o prizorima sa jelenima i košutama na građevinama i ukrasnim predmetima.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

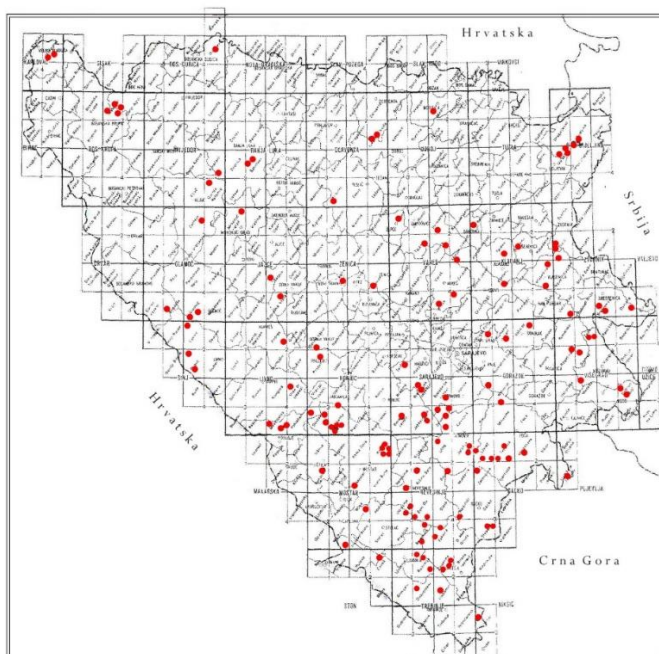
4.1. Registar zootoponima čiji je tvorbeni model jelen

Skiningom topografskih karata detektovano je 137 zootoponima na tlu BiH čiji se nazivi sa velikom vjerovatnoćom mogu dovesti u vezu sa apelativima jelen i košuta (tabela 1: I–IV dio, u prilogu). Njihov prostorni raspored prikazan je na karti 2.

Na 10 od posmatranih 39 osnovnih karata nije evidentiran nijedan zootoponim koji bi se sa sigurnošću mogao dovesti u vezu sa životinjskom vrstom jelen. Na dijelovima posmatranih osnovnih karata koji jednim dijelom pokrivaju površine susjednih država, evidentirano je 16 zootoponima, i to 12 u Hrvatskoj, tri u Srbiji i jedan u Crnoj Gori (tab. 2, u prilogu). Po jedan zootoponim evidentiran je na četiri osnovne karte: Dubica, Doboj, Nikšić i Pljevlja. Po dva zootoponima pronađena su na pet osnovnih karata: Karlovac, Prijedor, B. Luka, Zenica i Ston. Po tri zootoponima evidentirana su na tri osnovne karte: Glamoč, Jajce i Derventa. Četiri zootoponima nađena su na karti B. Krupa, pet zootoponima na karti Goražde a šest zootoponima na karti Kladanj. Po sedam zootoponima evidentirano je na tri osnovne karte: Vareš, Zvornik i Višegrad. Osam zootoponima nađeno je na karti Trebinje. Po devet zootoponima evidentirano je na dvjema kartama: Konjic i Mostar. Deset zootoponima nađeno je na karti Gacko, na karti Sarajevo - 13 a na karti Nevesinje - 17. Interesantno je primjetiti da na širokom prostoru od Ključa do Bihaća, gdje se nalazi moćni planinski masiv Grmeč i travnom vegetacijom bogate visokoplaninske livade Medenog i drugih polja, nije evidentiran nijedan od posmatranih zootopnima.

Navedeni analitički parametri, potpomognuti kartografskim prikazom (karta 2), daju nam za pravo da zaključimo da je u prošlim vremenima jelen bio široko rasprostranjen na teritoriji današnje BiH. O tome svjedoče i neki pisani tragovi od prije stotinjak godina, od kojih navodimo jedan iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, cit.: *Istina, ima više godina, od kako se ne viđaju ljeljeni nigdje u Bosni i Hercegovini, te bi mogao neko pomisliti, da ih nije nikad ni bilo. Nema ipak sumnje, da su nekada ljeljeni u velikoj množini obitavali po svim bos.-hercegovačkim planinama i lugovima, osobito u Posavini oko Drine i sredinom travanjskog okružja oko Kupresa,*

pa u planini Crnoj gori na domak Kulen Vakufa i Petrovca. Imadu dva temeljitija dokaza, da je bilo mnoštvo ljeljena u našem vilajetu. Prvi je znak to, što se i danas svugdje po svim velikim šumama i lugovima u zemlji nalazi i izorava iz zemlje ljeljenovih rogova, od kojih je već do sada mnogo stavljeno u Zemaljski muzej. Drugi je znak to, da se mnoga mjesta, šume i planine u Bosni i Hercegovini zovu „Ljeljenovac“, „Ljeljenovača“, „Ljeljenov klanac,“ „Ljeljenova glavica,“ „Ljeljenova poljana“, „Ljeljence“, „Ljeljen“ i t.d. (Kapetanović-Ljubušak, 1889).

Karta 2: Distribucija zootoponima na prostoru BiH čiji je tvorbeni model apelativ jelen (*Cervus elaphus* L.) (Ljubojević, 2018)

Prema učestalosti pojavljivanja, izdvaja se pet zootoponima i derivata:

- **Jelen** i derivati: jelenak, jelenjak, jelenača, jelanjska, jelinak, jelinić, jelinići.
- **Jejen** i derivati: jejevac, jejinkovac, jejino brdo, jejinova gruda, jeinjak, jejevica, jejovac, jejovica
- **Košuta** i derivati: košutin do, košute, košutica, košutice, košutarički blok.
- **Ljeljen** i derivati: mali i veliki ljeljendo, ljeljenova glava, ljeljenica, ljeljenina pećina, ljeljenački potok, ljeljenci, ljelj, ljeljan brdo, ljeljani, ljeljanski potok, ljeljencak, ljeljenci, ljeljješnica, eljen, eljenak, lejlen.
- **Rujište** i derivati: ruišta, rujeva brda, rujevo, rujevac, rujevica, rujevišće, rujiška, rujiški put, rujišta, rujska glava, rujova glava rujovača, podrujišta, podrujišnica, rujišnjak, rujani, rujice, rujnik.

Kao što se vidi iz tabele 1, imenski talozi iz predantičkih i antičkih vremena nisu detektovani u zootoponimskoj nominaciji jelena na tlu BiH. Ima ih u priobalju Jadranskog mora, a idući prema unutrašnjosti njihovo prisustvo blijedi⁶. U isto vrijeme veoma je zastupljen staroslavenki talog. Identične ili veoma slične zootoponime susrećemo i u susjednoj Crnoj Gori, na više mjesta. Spomenućemo samo neke: Jelje, kod Jeljenka, Ljelje – Pivska planina; Ljeljenak – livada i selo Dubrovsko, Drobnjaci; Ljeljenak – Jezera. Durmitor; Jelenjaci – Komovi; Jelenča – selo Tucanje, Vasojevići.

4.2. Registar stećaka sa motivom jelena na prostoru BiH

Pored opisanih zootoponima, motiv jelena susreće se na 55 stećaka u BiH (tab. 3, u prilogu), 16 stećaka u Hrvatskoj i na dva stećka u Crnoj Gori (tab. 4, u prilogu). Najveći broj ovakvih stećaka je u Istočnoj Hercegovini (53 % od posmatranog skupa) i u Zapadnoj Hercegovini (38 %). Premda je izrada stećaka krenula u XII vijeku, najraniji lov na jelena nalazimo na stećku Taraha Boljunovića kod Stoca, iz 1477. godine. Interesantno je spomenuti da se jedan od najmonumentalnijih stećaka sa motivom jelena i košute nalazi u selu Botnice u Konavoskim brdima, dvadesetak kilometara od Dubrovnika. Osim estetske vrijednosti prisustvo ove visoke divljači ide u prilog pretpostavci da je stanište u to toba pružalo uslove za njezin opstanak, jer i sam naziv susjednog Cavtata (lat. *Epidaurum*) znači mjesto iza šume. Iz nešto starijeg helenskog izvora potiče naziv Elafitskog arhipelaga⁷ zapadno od Dubrovnika.

4.3. Razlozi koji su doveli do nestanka jelena sa prostora BiH

Nestanku jelena sa prostora BiH doprinijelo je nekoliko faktora, prije svih pretjeran lov. Određeni gubici duguju se nepovoljnim vremenskim prilikama, a na ograničenom teritoriju pretjerana sječa šume.

Do pada Bosne pod osmanlijsku vlast jelenima nije prijetila opasnost od istrebljenja. Za to postoje najmanje tri racionalna objašnjenja: način života Slavena, njihovi običaji i vjerovanja, te nepostojanje vatrenog oružja. Prema Laski (1905), Slaven, bolje rečeno Južni Slaven nikad nije bio stratsven lovac. Od kada se zna za Slavene, pa praktično do početka 20. vijeka, njima je zemljoradnja bila daleko najvažnija djelatnost, mada gajenje

⁶ Smatra se da je otok Brač nazvan po ilirskoj (mesapskoj) imenici za jelena – *brenton*. Grci su ga zvali *Bretanida* i *Elaphusa*, od grčke riječi ἐλάφος – jelen, rimski istoričar Polibije naziva ga *Bretia* a Plinije Stariji *Brattia*. U pećini Kopačina kod Donjeg Humca na Braču pronađeni su tragovi boravka čovjeka između 8.000 i 3.000 godina p.n.e., zajedno sa kostima ondašnjih divljih životinja, uključujući i dijelove roga jelena.

⁷ Elafitski arhipelag čini 13 malih ostrva. Naziv arhipelaga dolazi od grčkog naziva za jelena. Odavde bi se moglo zaključiti da su njegovi prvi stanovnici bili Grci i da su na njima živjeli jeleni. Postoji i druga teorija da otisak arhipelaga, kada se posmatra sa brda Srđ poviše Dubrovnika, asocira na jelena. Inače, arhipelag prvi put spominje pisac i geograf Plinije Stariji (*Gaius Plinius Secundus Maior*) početkom I vijeka u djelu *Naturalis Historia*

stoke i lov nisu bili zanemarivani, uz sakupljanje gljiva, meda i ribolov. (Antonijević, 1982; Conte, 1989). Prema predhrišćanskoj slavenskoj mitologiji, Perunu, bogu groma i munje i zaštitniku pravde, jelen se jednom godišnje prinosio kao žrtva⁸. Za pagane, kao i za hrišćane, jelen simbolizuje čistoću i ponos, a zbog rogova koji stalno rastu i ciklično se obnavljaju, on je simbol rasta i novog rađanja (Buzov, 1991; Mužić, 2009; Srejić, 1955). Tako su rogovi jelena u narodnom shvatanju postali simbol koji u sebi ujedinjuje na najljepši način smrt i ponovno rađanje, vaskrsenje i besmrtnost. Jelen je bio i ostao božanska životinja obdarena magijskom snagom, kod naših i nekih drugih evropskih naroda (Srejić, 1955). Otprilike u isto vrijeme sa dolaskom Osmanlija, počinje izrada pušaka. Prema Ćurčiću (1926), već početkom 15. vijeka Osmanlije koriste puške kremenjače (u dvije varijante: džeferdar i šišana) za ratovanje a puške tančice za lov. Za vrijeme turske okupacije nije postojao zakon o lovu. Prema običajnom pravu divljač (*ferae naturae*) je bila onoga ko je uhvatio, odnosno ulovio i niko drugi nije mogao polagati pravo na nju. Ona se smatrala kao stvar (predmet) bez vrijednosti (*res nullius*), za razliku od stoke (*domitae*), koja je imala svoju vrijednost i svog vlasnika. Stanje na terenu u tom vremenu dobro ilustruju slijedeći navodi Kapetanović-Ljubušaka (1889): cit.: *Ja mislim da je pravi i najprvi uzrok da su se ljeljeni u Bosni zameli bio što se nije znao lovu red, već je išao svak i u svako doba u lov, kako je ko hotio, te i ubijao muško, žensko, malo i veliko. Mislim da se nije zaboravilo, kako je od starine bio u Bosni lov: tu je bio u svoj zemlji skoro svako lovac; uopće se nosilo oružje, gađao se nišan, a lov je bio kao prva i najznamenitija narodna svetkovina. Može se reći, do u oči okupacije (misli na Austrougarsku monarhiju, op. aut.) da je nosio oružje svako, samo ako je mogao veliku pušku nositi. Nije dakle ni čudo, što su ljeljeni iskorijenjeni u Bosni i Hercegovini.* Prema autentičnom izvoru: cit.: *Glavnu skupinu domaćih lovaca oduvijek predstavljaju muhamedanci. To se svakako može pripisati njihovom stalnom izvrsnom društvenom kao i materijalnom položaju od starih vremena, oni su bili zemljovlasnici, u njihovim rukama je oduvijek bio kompletan zemljišni posjed, sve počasti i pozicije, a i „pravda“, dok je domaći kršćanin bio jednak nuli, ili su ga skoro uvijek samo trpili. U skladu s tim, on nije imao ni volje, a ni prilike da u sebi razvije nagon za lovom, kao njegovi sretniji zemljaci druge vjere.* (Laska, 1905).

Klimatske promjene nisu "privilegija" samo 21. vijeka. One su imanentna karakteristika planete Zemlje od praiskona do danas. Za razliku od sadašnjeg vremena, kada ljudi vrše snažan upliv na klimatske promjene, a i one na njih, u predindustrijsko doba je ta relacija bila jednosmjerna i ogledala se isključivo u uticaju klimatskih promjena na ljude (Petrić, 2013). Period između 400. i 1200. godine imao je veoma povoljnu klimu. Nakon toga, od 1200. do 1400. nastupa period velikih klimatskih oscilacija, tokom kojih se smjenjuju katastrofalne poplave i suše. Period od 1400. do 1850. smatra se „malim ledenim dobom“, posebno razdoblje od 1440. do 1740.

⁸ To je najvjerovatnije bilo na Ilandan, jer je poznato da su hrišćanski misionari Svetog Iliju nametnuli paganskim Slavenima umjesto boga Peruna (Zirdum, 2011/1).

(Loehle, 2007; Loehle et McCulloch, 2008). U tom periodu preovladavaju hladna i vlažna ljeta i duge i oštre zime. Bilo je više „gladnih godina“⁹ kada su kiše, mrazovi i snjegovi su upropastili usjeve. Slične efekte izazivale su i snažne vulkanske erupcije 1613., 1783., 1809. i 1815¹⁰. Nije teško zaključiti koliko vrijednost je u takvim okolnostima imala lovina jelena ili košute sa oko 200 kg, odnosno 100 kg svježeg mesa (Ljubojević, 2011).

Jelen je prirodno šumska vrsta. Na otvorenim staništima on raste sporije, postiže manje dimenzije, sporije se razmnožava i ima veći zimski mortalitet (Anon., 2013). Prorjeđivanjem šume gubi prirodno sklonište, mir i izvor hrane, dok ga gola sječica na velikim površinama (deforestacija) primorava na migraciju. Upravo to se desilo na prostoru današnjeg hercegovačkog krša na kojem je nakon sječice šuma došlo do erozije zemljišta sa drastičnim ekološkim posljedicama. O tome, između ostalih, govore istraživanja Patscha^{11, 12} sa početka 20. vijeka

4.4. Današnji areal jelena

Zadnjih 50 godina i populacija i odstrel jelena u Evropi imaju uzlazni trend. U periodu između 1984. i 2000. brojnost jelena porasla je sa 1,1 na 1,7 mil. grla. U istom periodu odstrel je povećan sa 275.000 na 429.000 grla/godišnje. Najveći rast zabilježen je u Švedskoj (900 %), Italiji (453 %) i Estoniji (278 %), dok je najveći pad populacija evidentiran u zemljama Istočne i Jugoistočne Evrope (Bjelorusija, Bugarska, Grčka, Moldavija, Rumunija, Ukrajina, zemlje bivše SFRJ). Glavni razlozi za ovakvo stanje su pretjeran i slaboko kontrolisan lov (Burbaite et Csanyi, 2010).

Prema Bešliću (2013), Kostijalu (2015) i drugim izvorima (Anon., 2015), u periodu od 1998. - 2012. uočeni su jeleni na više lokaliteta u području bosansko-hercegovačkih Dinarida zapadno od Neretve, i to: u okolini Ramskog jezera u blizini naselja Orašac, u okolini Buškog jezera,

⁹ Prema Stojanoviću (1997), „gladne godine“ na Balkanu bile su: 1593., 1596., 1597., 1598. i 1601. Godina gladi bila je i 1605., cit.: *kada su rođaci jedni druge prodavali u roblje kako bi došli do hrane*. Prema istom izvoru, u Bosni su 1690., cit: *primorani glađu, ljudi jeli pseće, konjsko paćak i ljudsko meso*.

¹⁰ U aprilu 1815. došlo je do erupcija vulkana Tambora u Indoneziji. Izbačene su ogromne količine gasa i pepela. Dospjevši u stratosferu, aerosoli su se raspšili oko cijele planete, dovodeći do povećane refleksije sunčevog zračenja od Zemlje i globalnog zahlađenja od nekoliko godina, zbog čega je 1816. g. poznata i kao „godina bez ljeta“.

¹¹ Cit.: *Ko promatra sinje, mrtve mase kamenja kod Klepaca, Tasovića i Počitelja, jedva će držati vjerovatnim, da je u potonjem mjestu još koncem XIV vijeka bio kraljevski škver* (brodogradilište za manje drvene brodove, op. aut.).

¹² Cit.: *O fauni, što je obitavala nekoć u ubavim brlozima Neretve podučavaju nas njeni, na raznim mjestima nagjeni ostaci i mjesna imena, te potvrđuju naš zaključak o većem prostiranju šuma. Obilno zastupljen bio je jelen. Ostaci lubanja, zbačenih rogova nagjeni su u Dretelju, Trebižatu a osobito obilno u rimskom kastelu Mogorilu. Jedna njiva na lijevom brijegu Trebižata zove se Jelinovača jer se tu nekada, u jednom jarku utopio jelen*.

nedaleko od mjesta Vinice i dalje prema Zavelim planini, na planini Kamešnici, na prostoru između Staretine i Golije, na planini Jadovnik iznad sela Radlovići, na planini Uilica i u reviru Luka - Crni vrh kod B. Grahova, te u lovištu „Volujak“ na teritoriji opštine Posušje. Na žalost, sve i jedan je ili odstreljen, ili je stradao od lovačkih pasa ili je pregažen automobilom. Radi se o jedinkama koji su na ove prostore dospjele iz Gorskog Kotara. Inače, procjenjuje se da u Hrvatskoj danas ima oko 12.000 jelena, ne računajući privatna lovišta. Veći dio ove divljači nalazi u području Slavonije (Šprem et al., 2013). Evidentirana su četiri lokaliteta na kojima jelenska divljač prelazi rijeku Savu i ulazi u BiH: to su područja Kozare i Motajice kojima gravitiraju reviri Zapadne Slavonije, te zona Brčko distrikta i Semberija kojima gravitiraju Baranji. Također su evidentirani prelazi iz Vojvodine u sist. dijelove Semberije i na Majevicu (Sinanović i sar., 2013).

Trenutno u BiH postoji jedna farma za uzgoj jelena sa oko 50-tak grla na 5 ha ograđenog prostora kod Gornje Sanice, na obroncima Grmeča. Polazeći od indikatora za Sloveniju (površina šuma i šumskih zemljišta 1.163.812 ha, šumovitost 57,4 % od ukupne teritorije, populacija jelena od oko 12.000 grla; Adamič et Jerina, 2011) i Hrvatsku (2.688.687 ha pod šumama i šumskim zemljištem, šumovitost 45,4 %), gruba aproksimacija populacionog kapaciteta jelena u BiH, sa 2.709.800 ha šuma i šumskih zemljišta i sa 52,9 % šumovitosti, na bi trebala ići ispod 12.000 grla.

PRILOZI

Tabela 1: Zootoponimi na tlu BiH izvedeni iz apelativa jelen i košuta - I dio

Br.	Toponim	Opis	Nv (m)	Opština (u vrijeme SFRJ)	List
1	Jelenjak	Pobrđe	200-250	Karlovac	V. Kladaša
2	Jelinić	Naseljeno mjesto	200	Karlovac	V. Kladaša
3	Mala Krupska Rujiška	Pobrđe, dosta vode u okolini	321	B. Krupa	Matavazi
4	Mala Novska Rujiška	Pobrđe	334	B. Krupa	Matavazi
5	Velika Rujiška	Pobrđe	300	B. Krupa	Matavazi
6	Košutarički blok	Polje	92	Dubica	Draksenić
7	Rujevica	Pobrđe	510	Prijedor	Kmečani
8	Jejevac	Pobrđe, vrh	1000	Prijedor	Gornje Ratkovo
9	Jejino brdo	Pobrđe	619	Glamoč	Zableča
10	Jeinjak	Predio u Livanjskom polju	300	Glamoč	Bogdaše
11	Ljelj	Planina i vrh	1122	Glamoč	Glamoč
12	Jejučka kosa (skraćeno do Jejevažka k.)	Planinski predio, padina	1300	Sinj	Lusnić
13	Gornji Rujani	Naseljeno mjesto	730	Sinj	Lusnić
14	Rujina kažala	Planinski predio	1134	Sinj	Orguz
15	Rujanske bukve	Planinski predio	1000	Sinj	Orguz
16	Rujišnjak	Potok, lijeva pritoka Vrbasa	274-168	Banja Luka	Šehitluci

17	Rujišta	Pobrđe	560	Banja Luka	Šehitluci
18	Jejinkovac	Pobrđe	700-766	Jajce	Mrkonjić Grad
19	Rujevišće	Potok, lijeva pritoka Semešnice	600-900	Jajce	Kupreška vrata
20	Rujeva kosa	Brdo	731	Jajce	Semin
21	Ljeljen	Vrh u kamenitom predjelu	1191	Livno	Kupres
22	Jelinova razvala	Kamenita visoravan sa vrtacama	1502	Livno	Vran planina zapad
23	Jelinak	Izvor	950	Livno	Mesihovina
24	Jelinak	Predio	800	Livno	Mesihovina
25	Jelinačka draga	Draga	736	Livno	Mesihovina
26	Jelinići	Selo	200	Derвента	Ljeskove vode
27	Jelanjska	Predio	250	Derвента	Ljeskove vode
28	Ljeljanski potok	Ljeva pritoka Velike Usore	650	Derвента	Pribinić
29	Jelenak	Pobrđe	700	Zenica	Travnik
30	Jelinak	Seosko naselje i gradina (arheološko nazalište)	500	Zenica	Zenica
31	Košute	Predio	650	Konjic	G. Vakuf
32	Košutica	Planina	1317	Konjic	Prozor
33	Jejinova gruda	Pobrđe	475	Konjic	Jablanica
34	Jelinak	Planina i vrh	1805	Konjic	Striževo
35	Veliki Jelinak	Planina sa zaravnjenim vrtacastim vrhom	2154	Konjic	Striževo
36	Pod Jelinkom	Planina i vrh	1645	Konjic	Striževo
37	Rujišta	Predio, padina iznad lijeve obale rijeke Drežanke	220-800	Konjic	Drežanka
38	Rujeva brda	Pobrđe	641	Konjic	Drežanka
39	Rujice	Planina, u blizini Rujišta i Rujeva brda	425	Konjic	Drežanka
40	Rujišta	Planinarski dom na planinskom masivu Rujište	1000	Mostar	Porim

Tabela 1: Zootoponimi na tlu BiH izvedeni iz apelativa jelen i košuta - II dio

Br.	Toponim	Opis	Nv (m)	Opština (u vrijeme SFRJ)	List
41	Rujište	Planinski masiv	1659	Mostar	Porim
42	Podrujišta	Paninski predio	450-650	Mostar	Porim
43	Malo Rujište	Planinski predio	1381	Mostar	Porim
44	Podrujišnica	Predio, bez šumske vegetacije	800	Mostar	Porim
45	Jelinak	Brdo i potok	289	Mostar	Buhovo
46	Ruišta	Predio	300	Mostar	Mostar

47	Rujevice	Područje	270	Mostar	Buna
48	Rujevac	Pobrđe, pod vegetacijom	300	Mostar	Metković
49	Rujevi do	Predio	400	Ston	Čavaš
50	Rujevi do	Selo	400	Ston	Čavaš
51	Jelenići	Selo	200	Doboj	Modriča
52	Jelinak	Brdo	354	Vareš	Žepče
53	Rujeva kosa	Kosa	650-850	Vareš	Svinjašica
54	Rujevica	Potok	525	Vareš	Tajan
55	Rujevac	Pobrđe i vrh	853	Vareš	Vožuća
56	Jelinjin potok	Potok	550	Vareš	Konjuh zapad
57	Rujovača	Livada okružna šumom	700	Vareš	Breza
58	Ljeljani	Pobrđe	1089	Vareš	Camovine
59	Ljeljenove strane	Planinske padine, Bjelašnica	1355	Sarajevo	Bjelašnica istok
60	Veliki Ljeljen	Vrh, glavni bjelašnički greben	1907	Sarajevo	Bjelašnica zapad
61	Mali Ljeljen	Vrh, glavni bjelašnički greben	1935	Sarajevo	Bjelašnica zapad
62	Košuta	Predio	600	Sarajevo	Boračko jezero
63	Ljeljen	Planina, vrh Džamija	1967	Sarajevo	Ježeprosina
64	Veliki Ljeljen	Vrh planine Ljeljen	1963	Sarajevo	Ježeprosina
65	Mali Ljeljen	Vrh planine Ljeljen	1860	Sarajevo	Ježeprosina
66	Košutin potok	Potok	700	Sarajevo	Tarčin
67	Veliki Ljeljen	Vrh Treskavice	19	Sarajevo	Zetomići
68	Mali Ljeljen	Vrh Treskavice	1920	Sarajevo	Zetomići
69	Jelenača	Planinska zaravan	1300	Sarajevo	Zetomići
70	Ljeljen	Planina u okviru masiva Treskavica	1789	Sarajevo	Zetomići
71	Košutice	Planinski predio	1000	Sarajevo	Zetomići
72	Jeovački potok	Lijeva pritoka Neretve	700 – 500	Nevesinje	Ulog
73	Lelija	Planina	2032	Nevesinje	Jelašća
74	Velika Lelija	Vrh	2032	Nevesinje	Jelašća
75	Mala Lelija	Vrh	1961	Nevesinje	Jelašća
76	Ljeljenak	Izvor	975	Nevesinje	Nevesinje
77	Rujeva glava	Vrh planine	1206	Nevesinje	Kifino selo
78	Ljeljenak	Vrh i planina	1488	Nevesinje	Rilja
79	Ljeljenci	Izvor	878	Nevesinje	Udrežnje
80	Ljeljen	Katun	900	Nevesinje	Udrežnje

Tabela 1: Zootoponimi na tlu BiH izvedeni iz apelativa jelen i košuta - III dio

Br.	Toponim	Opis	Nv (m)	Opština (u vr. SFRJ)	List
81	Rujevac	Vrh	1230	Nevesinje	Zovi do
82	Košuta	Zaseok	850	Nevesinje	Zovi do
83	Košutin do	Udolina između planinskih vrhova	1500	Nevesinje	Nadinići
84	Jejovica	Šumski lokalitet (mali predio)	1050	Nevesinje	Berkovići
85	Ljeljen korito	Visoravan	813	Nevesinje	Berkovići
86	Veliki Jejovac	Vrh	1024	Nevesinje	Fatnica
87	Mali Jejovac	Vrh	1030	Nevesinje	Fatnica
88	Ljelješnica	Predio uz Dabarsko polje	650	Nevesinje	Fatnica
89	Rujeva glava	Vrh pobrđa	1000	Trebinje	Radmilja
90	Ljeljenova glava	Visoravan sa boginjavim reljefom	1100	Trebinje	Radmilja
91	Jejevica	Kraj, obrastao vegetacijom (nije krš kao dio u RH)	1000	Trebinje	Radmilja
92	Rujeva gomila	Kupasto pobrđe	840	Trebinje	Zvjerina
93	Ljeljen do	Plato, boginjavog reljefa, djel. krševit	950	Trebinje	Zvjerina
94	Ljeljen prisoje	Planinsko područje	1190	Trebinje	Zvjerina
95	Ljeljenina pećina	Pećina na planini Bjelasnici	950	Trebinje	Dobromani
96	Ljeljenak	Pobrđe i vrh	850	Trebinje	Ljubomir
97	Rujevo brdo	Brdo	530	Nikšić	Vilusi
98	Jelenak	Brdo	446	Kladanj	Banovići
99	Rujevica	Pobrđe	600	Kladanj	Tarevo
100	Eljenak	Visoravan	800	Kladanj	Šekovići
101	Rujevica	Visoko pobrđe	1000	Kladanj	Kladanj
102	Ljeljenak	Pobrđe	500	Kladanj	Vlasenica
103	Ljeljan brdo	Planina	1260	Kladanj	Vlasenica
104	Košuta planina	Planina	1175	Goražde	Pustopolje
105	Leljen brdo	Visoko brdo	1311	Goražde	Romanija Sjever
106	Košutica	Seosko naselje	900	Goražde	Sokolac
107	Košuta	Planina	1907	Goražde	Jahorina
108	Ljeljenak	Planinski predio	700-1200	Goražde	Nehorići
109	Lelija	Planina, vrh Golovo brdo	1763	Gacko	Jeleč
110	Mala Košuta	Vrh, Trebova planina	1803	Gacko	Jeleč
111	Leljen	Vrh na Zelengori	1786	Gacko	Jeleč
112	Rujaska glava	Vrh Rude planine	1422	Gacko	Trbušće
113	Rujevac	Pobrđe	750	Gacko	Trbušće
114	Velika Košuta	Vrh, Trebova planina	1872	Gacko	Trbušće
115	Eljenak	Brdo, na lijevoj obali Drine	667	Gacko	Dragočava
116	Ševar planina	Planina	1833	Gacko	Zelengora
117	Ljeljenački potok	Gatačko polje	950	Gacko	Stepen
118	Ljeljenak	Izvor, u Gatačkom polju	950	Gacko	Stepen
119	Ljeljenča	Naselje na istočnom ulazu u Bijeljini	127	Bijeljina	Bijeljina
120	Ljeljenačka Dašnica	Potok	100	Bijeljina	Bijeljina

Tabela 1: Zootoponimi na tlu BiH izvedeni iz apelativa jelen i košuta - IV dio

Br.	Toponim	Opis	Nv (m)	Opština (u vr. SFRJ)	List
121	Srednja Ljeljenča	Zaseok	134	Bijeljina	Ugljevik
122	Gornja Ljeljenča	Zaseok	165	Bijeljina	Ugljevik
123	Ljeljenča	Ruralno područje između Gornje i Srednje Ljeljenče	145	Bijeljina	Ugljevik
124	Ljeljenačka Dašnica	Potok	110	Bijeljina	Ugljevik
125	Rujevina	Planina	766	Zvornik	Divić
126	Ljeljenica	Pobrđe i vrh	1058	Zvornik	Veliki žep
127	Mali ljeljendo	Pobrđe	800-1000	Zvornik	Srebrenica
128	Veliki ljeljendo	Vrtačasta visoravan	950	Zvornik	Srebrenica
129	Eljen	Pobrđe	800 – 850	Zvornik	Osmače
130	Rujišta	Selo	772	Višegrad	Žepa
131	Rujiški omar	Planinski predio	800-1200	Višegrad	Žepa
132	Veliki Rujnik	Planina i vrh	1224	Višegrad	Rogatica
133	Mali Rujnik	Vrh	1183	Višegrad	Sjemeč
134	Eljenak	Planinski predio	900	Višegrad	Međeđa
135	Rujova glava	Vrh planine Dućulova Varda	1241	Višegrad	Dobrun jug
136	Rujiški put	Planinski predio	1010	Višegrad	Dobun jug
137	Eljenak	Izvor	1550	Pljevlja	Ljubišna zapad

Tabela 2: Zootoponimi na tlu susjednih država locirani u blizini granice sa BiH (dio lista je u BiH ali je toponim u susjednoj državi)

Br.	Toponim	Opis	Nv (m)	Opština (u vrijeme SFRJ)	List
Hrvatska					
1	Jejinska pećina	Uz rijeku i mjesto Krčić, podalje od granice BiH	340	Drvar	Krčić
2	Eljenačka draga	Udolina, uz rijeku Butiznicu	900	Drvar	Lička kaldrma
3	Eljenak	Planina, vrh Šibenik	884	Drvar	Lička kaldrma
4	Jelinjak	Planinski predio	900	Drvar	Lička kaldrma
5	Košutarica	Predio ravnice uz rijeku Savu, mjestimično prelazi u BiH kod mjesta Draksenić	95	Dubica	Novska
6	Košutarički blok	Polje	92	Dubica	Draksenić
7	Gornji Jelinak	Vrh	900	Sinj	Ruda
8	Donji Jelinak	Vrh	774	Sinj	Ruda
9	Jelinkov brig	Pobrđe	679	Livno	Studenci
10	Rujište	Golo brdo, uz Neretvu kod mjesta Komin	280	Mostar	Opuzen

11	Ljeljano	Krševita visoravan	380	Ston	Doli
12	Jejevica	Krševit kraj, toponim nablizi moru na kartama koje pokrivaju BiH	350	Trebinje	Dubrovnik
Srbija					
1	Košutnja stopa	Vrh pobrđa	939	Valjevo	Krupanj
2	Rujevačka rijeka	Rijeka	300	Valjevo	Krupanj
3	Ljeljenac	Pobrđe	800	T. Užice	Semegnjevo
Br.	Toponim	Opis	Nv (m)	Opština (u vrijeme SFRJ)	List
Crna Gora					
1	Rujišta	Visoravan 3,8 km od granice sa BiH	1151	Nikšić	Orijen

Tabela 3: Stećci sa motivom jelena u SR BiH - I dio

Br.	Naseljeno mjesto	Lokalitet	Tema na stečku
1	Vručica	Selo, 4 km od Teslića	Scena lova na jelena u kojoj je lovac sa puškom
2	Kasindo	Selo, 7 km od centra opštine	Jelen
3	Kalinovik	Varoš u kojoj je i sjedište opštine	Scena lova na jelena
4	Jažići	Selo, 2 km od Kalinovika	Scena lova na jelena
5	Vukovići	Selo, 3 km od Kalinovika	Scena lova na jelena
6	Cengiće Bara	Kraško polje, 11 km od Kalinovika	Scena lova na jelena
7	Lusnići	Selo kod B. Grahova	Spomenik ukrašen jelenom
8	Čuklić	Selo, 12 km od Livna	Scena lova na jelena
9	Bijelo polje	U polju, 14 km od Livna	Scena lova na jelena
10	Sarajlije	Selo u Duvanjskom polju, 4 km od Duvna	Scena lova na jelena
11	Letka	Selo u sjevernom dijelu Duvanjskog polja, 4 km od Duvna	Osamljena figura jelena; scene lova na jelene
12	Rumboci	Selo kraj ceste za Duvno	Scene jelena
13	Grabovica	Selo u dolini Neretve, 11 km od Jablanice	Ukrašeno 10 stećaka figurama iz lova
14	Petrovići	Selo u Rakitnom polju, 10 km od Posušja	Usamljena figura jelena
15	Kreštalice	Selo, 3 km od Gruda	Figura jelena
16	Grude	Varošica i sjedište opštine, lokalitet Grovište	Figura jelena i scene lova na jelena
17	Seline	Selo, 4 km od Gruda	Scene lova na jelene
18	Kočerin	Selo, 10 km od Lištice	Tri stećka sa scenama lova na jelene
19	Donja Bijača	Selo, 7 km od Ljubuškog	Scena lova na jelena
20	Hamzići	Selo, 10 km od Čitluka	Dvije scene lova na jelena i jedna figura jelena
21	Dragičina	Selo, 8 km od Čitluka	Scene lova na jelena, Figure jelena
22	Služanj	Selo, 2 km od Čitluka	Scene lova na jelena

23	Opličići	Selo, 10 km od Čapljine; njiva Jelača	Scene lova na jelene
24	Vranjevo selo	Selo, 22 km od Čapljine	Scene lova na jelene i košute
25	Hutovo	Selo, 21 km od Čapljine	Figuralne kompozicije sa jelenom
26	Toplica	Selo u području Gornjeg Hrasna, 19 km od Čapljine	Neobična scena u kojoj kolovođa jaše na jelenu
27	Glumina	Selo u području Gornjeg Hrasna, 22 km od Čapljine	Scene lova na jelene
28	Ostrožac	Varošica, 11 km od Konjica	Scene lova na jelene
29	Bahtijeвица	Planinsko ljetno stočarsko naselje, 19 km od Konjica	Osamljen jelen

Tabela 3: Stećci sa motivom jelena u SR BiH – II dio

Br.	Naseljeno mjesto	Lokalitet	Tema na stečku
30	Raška Gora	Selo, 12 km od Mostara na desnoj obali Neretve	Osamljen jelen
31	Kruševo	Selo, 15 km od Mostara	Scene lova na jelena
32	Žitomislići	Varošica, 16 km od Mostara	Dva lovca sa kolima u lovu na dva jelena
33	Luka	Selo, 20 km od Nevesinja	Scene lova na jelena
34	Krekovi	Selo u podnožju planine Crvanj, 9 km od Nevesinja	Scene lova na jelena
35	Donji Bratač	Selo, 9 km od Nevesinja, na oko 500 m sjeverno od mjesta Pupoš	U kraju koji se zove Bogdanci nalazi se nekropola sa 17 stećaka; na njima su scene lova na jelena
36	Zalom	Selo, 15 km od Nevesinja	Scena lova na jelena u kojem se koriste pas i soko
37	Čitluk	Selo, 4 km od Nevesinja	Scene lova na jelena
38	Udbina	Selo, 17 km od Nevesinja	Scene lova na jelena
39	Gornja Bodežišta	Selo, 12 km od Gacka	Scene lova na jelena
40	Hodovo	Selo, 8 km od Stoca	Više figuralnih predstava: scene lova na jelene, žena i djeca na konju sa lanetom pored njih
41	Stolac	Selo, 2 km prema Mostaru	Figura jelen i scene lova na jelena
42	Bitunja	Selo, 7 km od Stoca	Scene lova na jelena; na drugom mjestu figura jelena
43	Boljuni	Selo, 10 km od Stoca	Scene lova na jelena; kolo sa kolovodom koji jaše na jelenu
44	Vlahovići	Selo, 8 km od Ljubinja	Figura jelena i konja sa jahačem
45	Ubosko	U polju, 8-10 km od Ljubinja	Figura jelena i scene lova jelena
46	Ljubinje	Varošica i sjedište opštine	Scene lova na jelene
47	Dubočica	Selo, 5 km od Ljubinja	Scene lova na jelene
48	Premilovo polje	Selo, 6 km od Ljubinja	Figure jelena
49	Podubovac	Selo, 3 km od Bileće	Kolo i niz od četiri jelena

50	Ravno	Veće selo, 37 km od Trebinja	Niz košuta
51	Ždrijelovići	Selo u području Lubomira, 14 km od Trebinja	Jelen na kojem je jahač
52	Čvarići	Selo na obodu Ljubomira, 10 km od Trebinja	Scene lova na jelene
53	Kijev Do	Predio Bobani, 32 km od Trebinja	Scene lova na jelene; scena lova na jelena sa sokolom
54	Krajkovići	Predio Lug, 16 km od Trebinja	Scene lova na jelene
55	Zaplanak	Predio Kurtovići, 17 km od Trebinja	Niz košuta

Interesantno je primjetiti da je istorijsko područje – Nekropola sa stećcima na Ljeljen groblju (Grčko groblje) u Uboskom, opština Ljubinja proglašena nacionalnim spomenikom BiH („Sl. gl.“ BiH", 44/04).

Tabela 4: Stećci sa motivom jelena u susjednim zemljama

Br.	Naseljeno mjesto	Lokalitet	Tema na stečku
Hrvatska			
1	Split	Gradska jezgra	Figura jelena
2	Grab	Selo, 12 km od Sinja	Scena lova na jelene
3	Budimir	Selo na granici Imotske krajine, 20 km od Sinja	Scena lova na jelena
4	Medići	Selo, 19 km od Sinja	Scena lova na jelena
5	Voštane	Selo, 22 km od Sinja	Scena lova na jelene
6	Cista	Selo, 26 km od Imotskog	Scena lova na jelena
7	Studenci	Selo, 14 km od Imotskog	Scena lova na jelena
8	Medov dolac	Selo, 14 km od Imotskog	Scena lova na jelena
9	Grabovac	Selo, 19 km od Imotskog	Scena lova na jelena
10	Lokvičići	Selo, 10 km od Imotskog	Scena lova na jelena
11	Proložac	Selo, 5 km od Imotskog	Scena lova na jelena
12	Stupa	Selo u zaleđu Pelješca, 7 km od Stona	Scena lova na jelena
13	Smokovljani	Selo, 7 km od Stona	Scena lova na jelena
14	Čepikuće	Selo sjeverno od Metkovića, 12 km od Stona	Figura jelena na dva stečka
15	Tršteno	Selo, 13 km od Dubrovnika	Figura jelena
16	Brotnjice	Selo visoko iznad Konavala, 17 km od Dubrovnika	Figure jelena i košute
Crna Gora			
1	Žugić Bara	Žabljak	Jelen se jahačem
2	Krivi do	Selo, 13 km od Plužina	Scena lova na jelena

Napomena: U Srbiji se nalaze dva stečka sa scenama lova na jelena. Smještene su u Beogradu na Kalemegdanu. Riječ je o eksponatima donešenim iz Gacka i Nevesinja.

ZAKLJUČCI

Životinjska vrsta jelen (*Cervus elaphus* L.) istrebljena je u Bosni i Hercegovini a postojeće populacije su rezultat sezonskih migracija ili gajenja. Jedan dio migratornih pravaca vezan je za Gorski Kotar a drugi za populacije iz Slavonije. Obim farmskog uzgoja veoma je skroman i kreće se oko 50-tak jedinki.

Na tlu BiH detektovano je 137 zootoponima čiji se nazivi sa velikom vjerovatnoćom mogu dovesti u vezu sa apelativima jelen i košuta. Najveća gustoća imena nalazi se na pet širih lokaliteta: u Istočnoj Hercegovini, u rejonu planinskih masiva oko Sutjeske, Zelengore i Volujka, na prostoru između Bjelašnice i Boračkog jezera, na planinama oko Jablanice i u područje Majevice i Semberije. Nešto manja koncentracija je u Podrinju, u širem rejonu Konjuha i Tajana u brdskom području oko Krupe na Uni i u Zapadnoj Hercegovini. Navedeni analitički parametri, potpomognuti kartografskim prikazom, indiciraju da je u prošlim vremenima jelen bio široko rasprostranjen na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine. O tome svjedoče i neki pisani tragovi od prije stotinjak godina.

Prema učestalosti pojavljivanja, izdvaja se pet zootoponima i njihovi derivati. To su: jelen, jejen, košuta, ljeljen i rujište.

Imenski talozi iz predantičkih i antičkih vremena nisu detektovani u zootoponimskoj nominaciji jelena na tlu BiH. Ima ih u priobalju Jadranskog mora, a idući prema unutrašnjosti njihovo prisustvo blijedi. U isto vrijeme veoma je zastupljen staroslavenki talog. Identične ili veoma slične zootoponime susrećemo i u susjednoj Crnoj Gori, na više mjesta.

Pored opisanih zootoponima, motiv jelena susreće se na 55 stećaka u BiH, 16 stećaka u Hrvatskoj i na dva stećka u Crnoj Gori. Najveći broj ovakvih stećaka je u Istočnoj i Zapadnoj Hercegovini.

Nestanku jelena sa teritorije BiH doprinijelo je nekoliko faktora, prije svih pretjeran lov. Određeni gubici duguju se nepovoljnim vremenskim prilikama, a na ograničenom teritoriju pretjerana sječa šume.

Polazeći od osnovnih indikatora za Sloveniju i Hrvatsku, gruba aproksimacija populacionog kapaciteta jelena u BiH na bi trebala ići ispod 12.000 grla.

CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE SPREADING OF RED DEER

(*Cervus elaphus* L.) ON THE LAND OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Professor Srdjan Ljubojević PhD

Abstract: The last native red deer (*Cervus elaphus* L.) present in Bosnia and Herzegovina was killed in the early 19th century. There are no valid written records about the distribution of its populations at the time of the disappearance. The first relevant sources are dating from the time of Austro-Hungarian occupation and later period. With the help of the toponomastical analysis, reconstruction of its former native range was done. Additional informations are collected on the basis of spatial distribution of *stećci*,

specific medieval tombstones, which carry motif of deer and hind. The analysis of the relevant documentation identified the main reasons that led to the disappearance of the species from these areas. The obtained results can serve as one of the footholds for the selection of initial habitats during the eventual reintroduction of red deer in the area of B&H.

Key words: *Red deer (Cervus elaphus L.), range, reintroduction, toponomastical analysis, B&H*

LITERATURA

1. Anonymus (2002): Glossary of terms for the standardization of geographical names. Arabic/Chinese/English/French/Russian/Spanish. United Nations. New York. 1-261
2. Anonymus (2013): The impact and management of deer in Scotland. Reforesting Scotland. 1-4
3. Anonymus (2015): Životinjsko carstvo na području Šumarije Glamoč, Fauna šumsko gospodarskog područja Glamoč. Hercegbosanske šume. 1-53
4. Adamič M., Jerina K. (2011): Ungulates and their management in Slovenia, European Ungulates and their Management in the 21st Century. Cambridge University Press, New York. 507-526
5. Antonijević D. (1982): Obredi i običaji balkanskih stočara. Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, knj. 16. 194-216
6. Bašić M. (2016): Fitonimi u toponimiji Zeničke kotline. „Književni jezik“, Univerzitet u Sarajevu, Institut za jezik br. 27/1-2. 153-165
7. Bešlagić Š. (1971) Stećci - Kataloško-topografski pregled. „Veselin Masleša“, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo. 1-495
8. Bešlić M. (2013): Gorski jelen u BiH. Dajmo mu priliku da opstane u našim lovištima. HOOP!, br. 90. 7-10
9. Brozović Rončević D. (2010): Toponomastičko nazivlje između imenoslovlja i geografije. *Folia onomastica Croatica* 19. 37-46
10. Burbaite L., Csanyi S. (2010): Red deer population and harvest changes in Europe. *Acta Zoologica Lituanica*, Vol. 20, 4. 179-188
11. Buzov M. (1991): Prikaz jelena na ranokršćanskim mozaicima prema srednjovjekovnoj umjetnosti. „Starohrvatska prosvjeta“. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Vol. III., No. 21. 55-86
12. Cicmil-Remetić R. (2000): Fitonimi i zoonimi u toponimiji durmitorskog sela Crne Gore. Južnoslovenski filolog, SANU, Beograd, knj. LVI/3-4. 1371-1380
13. Conte F. (1989): Sloveni: Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi, I i II tom, „Filip Višnjić“, Beograd. 1-685
14. Čurčić V. (1926): Starinsko oružje. Državna štamparija, Sarajevo. 1-32
15. Finka B. (1963): Prilog utvrđivanju onomastičke terminologije. „Jezik“, 11. 60-62
16. Frančula N., Lapaine M. (2008): Geodetsko - geoinformatički rječnik. Državna geodetska uprava RH. 1-581
17. Fukarek P. (1954): Prirodne rijetkosti u N.R. Bosni i Hercegovini i njihova zaštita. „Naše starine II“. 37-52
18. Harvalik M. (2005): Towards a new millennium – towards a common onomastic terminology. Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, 1, Uppsala 2005. 161-171

19. Jovanović B., Radulović S., Vićentijević M. (1977): Dendrotoponimi Srbije (van pokrajina) – njihove karte i značaj. Glasnik Šumarskog fakulteta u Beogradu, br. 52. 133-185
20. Jovanović B., Domazet Č. (1978): Dendrotoponimi okoline Smedereva. Glasnik Prirodnjačkog muzeja u Beogradu, serija B, Biološke nauke, br. 33. 37-53
21. Kapetanović-Ljubušak M. (1889): Ljeljeni u Bosni i Hercegovini. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1(2). 94-95
22. Kingsley G. J. (1910): Bosnia and Herzegovina. The Encyclopaedia Britannica, Eleventh edition. Vol. IV. University Press New York. 279-285
23. Kostijal V. (2015): Jelen u našim lovištima. Tu sam, primite me i zadržite. HOOP!, br. 101. 12-14
24. Kotrošan D., Bjedov V., Kryštufek B. (2005): Stanje istraživosti faune sisara Bosne i Hercegovine. Radovi Šumarskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, br.1. 29-55
25. Laska B. F. (1905): Das Waidwerk in Bosnien und der Herzegovina und die dortigen landesäranrischen Wild = Schongebiete. Verlag von Joh. Leon sen. in Klagenfurt. 1-344
26. Loehle C. (2007): A 2000-year global temperature reconstruction based on non-tree ring proxies. Energy and Environment, 18. 1049-1058
27. Loehle C., McCulloch J.H. (2008): Correction to: A 2000-year global temperature reconstruction based on non-tree ring proxies. Energy and Environment, 19. 93-100
28. Loma S. (2013): Toponimija Banjske hrisovulje. SANU, Odjeljenje jezika i književnosti. Odbor za onomastiku. Biblioteka onomatoloških priloga, knj. 2. 1-386
29. Ljubojević S. (2011): Proizvodi šuma animalnog porijekla. Šumarski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. 1-165
30. Mišić LJ., Lakušić R. (1990): Livadske biljke. IP „Svjetlost“, Sarajevo. 1-227
31. Mužić I. (2009): Vlasi i starobalkanska pretkršćanska simbolika jelena na stećcima. „Starohrvatska prosvjeta“. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Vol. III., No 36. 315-349
32. Patsch K. (1906): Pseudo - Skylaxovo jezero. Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, oktobar-decembar 1906. 368-390
33. Petrić H. (2013): Neke bilješke o "malom ledenom dobu" (s malim osvrtom na Istru). Zbornik javnih predavanja, Državni arhiv u Pazinu. 149-159
34. Pulević V., Samardžić N. (2003): Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore. DANU - Posebna izdanja, Podgorica. 1-552
35. Pulević V. (2009): Degradacija vegetacije u toponimiji Crne Gore. *Lingua Montenegrina*, br. 4, Cetinje, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević". 69-84
36. Pulević V. (2011): Homonimi u fitonimiji i fitotoponimiji Crne Gore. *Lingua Montenegrina*, br. 7, Podgorica. 303-312
37. Pulević V. (2014): Treća dopuna fitotoponimiji i zootoponimiji Crne Gore. *Lingua Montenegrina*, br. 13, Podgorica. 281-367
38. Sinanović N. et al. (2013): Uticaj migracije jelena na mogućnosti širenja velikog američkog metilja (*Fascioloides magna*) u Bosni i Hercegovini. Veterinaria, Sarajevo, 62 (3-4). 213-222
39. Srejić D. (1955): Jelen u našim narodnim običajima. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, 18. 231-237

40. Stojanović T. (1997): Balkanski svetovi. Prva i poslednja Evropa. Equilibrium, Beograd. 1- 520
41. Šimunović P. (2009): Uvod u hrvatsko imenoslovlje. Goldenmarketing – Tehnička knjiga, Zagreb. 1-382
42. Šimunović P. (2013): Predantički toponimi u današnjoj (i povijesnoj) Hrvatskoj. *Folia onomastica Croatica* 22. 147-214
43. Šprem N. et al. (2013): Influence of habitat fragmentation on population structure of red deer in Croatia. *Mammalian Biology*. Elsevier, Vol. 78, Issue 4. 290-295
44. Ugrenović A. (1951): Drvo za rezonanciju od Stradivarija do danas u svjetlu nauke. JAZU, Zagreb. 1-38
45. Vidović D. (2010): Pregled toponimije jugozapadnoga dijela Popova. *Folia onomastica Croatica* 19. 283-340
46. Zirdum A. (2011): Slavenska mitologija. Božanstva vezana za godišnja doba. <https://bhfantasy.wordpress.com/2011/02/18/anto-zirdum-slavenska-mitologija-bozanstva-vezana-za-godisnja-doba/>
47. Zirdum A. (2011/1): Slavenska mitologija. Božanstva vezana za pojave u društvu. <https://bhfantasy.wordpress.com/2011/02/24/anto-zirdum-bozanstva-vezana-za-pojave-u-drustvu/>